

Лидия Стефова

**ГЛАГОЛНИ И ИМЕННИ ЦЪРКОВНОСЛАВЯНИЗМИ
В РАЙКОВСКИЯ ДАМАСКИН**

Lidia Stefova

**VERBAL AND NOMINAL CHURCH SLAVONISMS
IN THE RAYKOVO DAMASKIN**

(Abstract)

This paper presents a systematisation of the Church Slavonic verbal and nominal forms found in the Raykovo Damaskin. The paper is organised according to tenses and cases. The Church Slavonisms are commonly found in Holy Bible quotations. With respect to verbs, Church Slavonic influence is found in the use of obsolete Aorist (Past Perfect) forms and obsolete forms of the imperative of a group of verbs of the 3rd conjugation. Regarding nouns, Church Slavonic influence is manifested in the use of compound declension forms of the adjectives, the use of base forms rather than vocative forms and the lack of article in the sacred lexis. The Church Slavonisms stand out against the background of the Contemporary Bulgarian Rhodope dialect of the damaskin.

Keywords: damaskin, Church Slavonic, verbs, nouns, tenses, cases, base forms, vocative forms, compound declension forms of adjectives, lack of article

Райковският дамаскин е български възрожденски паметник от Родопите, писан с гръцко писмо в средата на XIX век. Произхожда от с. Райково, днес квартал на гр. Смолян. Съхранява се в Пловдивската народна библиотека. Описан е от Красимир Станчев (Станчев 1982: 42–51, № 160 (600)). Паметникът има две издания в кирилска транслитерация: по-старо, непълно, дело на Маньо Стоянов (Стоянов 1972: 225–307) и ново, пълно, на всички слова в дамаскина, осъществено от Георги Митринов (Митринов 2005: 46–246, заедно с текст от несъщинската част на дамаскина 246–255)¹.

Както във всички български езикови паметници от епохата на Възраждането, и в Райковския дамаскин се откриват църковнославянизми. Както е установено в науката (Иванова-Мирчева 1987), църковнославянският език е последният етап от развоя на руската редакция на старобългарския език. През Възраждането това е езикът на църквата, на първите книги, на про-

хождащото българско образование. Църковнославянизмите в Райковския дамаскин разглеждам в четири мои работи – в съвместен българско-руски сборник, където обект на изследване са фонетичните църковнославянизми (Стефова 2012), в статия в сп. „Съпоставително езикознание“, където се разглеждат църковнославянизмите и българските диалектни форми на лексемите *човек* и *истина* (Стефова 2015), в статия в сп. „Български език“, където са анализирани случаите на църковнославянски морфосинтаксис – местата, където синтактичните отношения в изречението са изразени чрез падежи като контраст към българския аналитизъм, който естествено доминира в дамаскина (Стефова 2014), и тук, в тази статия, където са систематизирани църковнославянските глаголни и именни форми.

Морфологичният материал, за разлика от морфосинтактичния, не е много. Материалът е подреден в последователност, която отговаря, доколкото е възможно, на морфологическите парадигми – по времена и падежи. Дава се и контекст. Към църковнославянизмите в дамаскина се привежда съпоставителен материал – старобългарски (по Ягичевото издание на Мариинското евангелие и Северяновото издание на Синайския псалтир) и църковнославянски (по изданието на църковнославянската библия от 1862 г.). Когато в дамаскина се срещат новобългарски диалектни успоредици към църковнославянизмите, те се цитират.

Глаголни църковнославянизми

Фонетични църковнославянизми в някои глаголни корени, окончания и представки (размесени с народни български рефлексии, вж. подробно у Стефова 2012):

Предаване на ж с у, напр.: сег.вр. 2л. ед.ч. *тогдава пристъпуваш закунат на правината* (253.39); 3 л. ед.ч. *Койту пристъпува и ни следи сѡе закон [...]* (253.30); бѣд.вр. 3 л. ед.ч. [...] *гѡспода намѣрате, ште да бѹде* (без крайно *-т*) *сѡс вѡс* (182.40); 2 л. мн.ч. *да не ицкате и вѣе да бѹдете нѣгови ученици* (179.11). Срв. *ѣда и вѣы хѡштете оуѣеници ѣго вѣйти* Ягич 1883 Мариинско еванг. Йоан 9.27, *ѣдѡ ѣ вѣ оуѣеници ѣгѡ хѡщете вѣйти Бѣвлѣа* 1862 пак там; мин.несв.вр. 3 л. мн.ч. *ѡнгели и архѡнгели служѣхум ему* (накрая – м под влияние на следващото *ему*) 275.34 (149.24). Срв. *слѣжѡхѣ ѣмѣ Бѣвлѣа* 1862 Пророк Даниил 7.10.

Предаване на ѡ с я, а, напр. мин.св.вр. (първи сигматичен аорист със сигма, минала в х) 1 л. ед.ч. *Твѡдету ихтибарлѣе писмѡ приях (приах) цѡрю (цѡрьу)* 256.33 (78.3). От *приѡти, приѡхѣ*, нвб. *приех*. Широка гласна [ʔа] говори, че формата е била възприета и запомнена слухово.

Предаване на ѣ с о в представките *вѣз-*, *сѣ-*, напр.: повел. накл. 2л. ед.ч. *воздай слава на бѡга* (179.5); мин.св.вр. (първи сигматичен аорист със сигма, минала в х) 3 л. ед.ч. *гѡспот възкрѣсна от мѣртфите* 306.39 (244.15); мин.св.вр. (прост аорист) 3 л. ед.ч. *на Спасуѡден възнѣсе са гѡспот на нѣбу* 267.16 (121.26); повел. накл. 2 л. ед.ч. *сохранѣ гѡсподи*

280.12–13 (155.14); мин.неопр.вр. 3 л. ед.ч. *нѣто е тѣи согрѣшил, нѣто родителите му* (178.3); с редукация на българска почва *со-* > *су-*: 3 л. мн.ч. *и ште да ѱдат онѣе, който са сугвурѣли добрѣ рабути, во воскресѣние на живѣт, а който са сотворѣли злѣ, во воскресение на судат* (180.9, 10).

Морфологични църковнославянизми при глаголите:

Старобълг. и цслав. сегашна основа на -ѣ (новобълг. -ва):

Сег.вр. 3 л. ед.ч. *Мѣне подобѣе* (без крайно -т) *да ... вем делѣта оногѣви, който ма е прѣтѣл* (178.4). Срв. *мѣнѣ подобѣатѣ дѣлати дѣла послѣлавѣшааго ма Ягич 1883 Мариинско еванг. Йоан 9.4, Мѣнѣ подобѣатѣ дѣлати дѣла послѣвашаго ма Бѣвлѣа 1862 пак там. От подобѣати, цслав. и рус. *подобает*, бълг. *подобав*.*

Повел. накл. 2 л. ед.ч. от глаголи на -овати: старобълг. и цслав. -оуи, новобълг. -вай, -увай, -овай. Църковнославянската форма *радуѣ са* и народната българска форма *радувай се* се срещат многократно в словото за Богородица. В изданието на Маньо Стоянов те са на с. 283–284, в изданието на Георги Митринов на с. 162–164. Няколко примера: *радувай се (са), Марѣу 283.23 (262.14), радуѣ са, Марѣу 283.25 (262.16), радувай са, Марѣу 283.30 (262.22), радуѣ се, Марѣу 283.44 (262.37)*. Църковнославянските форми преобладават над народните; това се отнася и за възвратната частица *са/се*. Освен *Марѣу са* употребени много други обръщения-хвалебствия. В християнските времена изразът се свързва с евангелието от Лука 1.28: *радоуи са благодѣтѣнаѣ Ягич 1883 Мариинско еванг., радѣи са блѣгодѣтнаа Бѣвлѣа 1862 пак там. В дамаскина, в словото за Христос, срещаме също *радувай са, учѣтелу, дѣскале наши 289.38 (217.4)*. Срв. *радоуи са равѣви Ягич 1883 Мариинско еванг. Матей 26.49, радѣи са равѣи Бѣвлѣа 1862 пак там. Срещаме и широко познатата фраза *радувай са цар иудѣицки 298.22 (230.31)*. Срв. *радоуи са цѣрю иудѣискѣ Ягич 1883 Мариинско еванг. Матей 27.29, Марко 15.18, Йоан 19.3, радѣи са, цѣрю иудѣискѣи Бѣвлѣа 1862 пак там. Изразът е навлязъл широко в старата книжнина, срв. в дамаскина *радувай са, Теодуре, стратилат на Исуса Христа 260.2 (83.27–28)*.***

При другия глагол на -овати – *помиловати* – преобладават народните форми на -увай: *пѣмѣлувай ма (101.21); пумилувай 280.13 (155.15); пѣмилувай нас 285.22–23, 23 (165.9–10, 11)*. Църковнославянски форми, напр.: *пѣмилуи ме* (не: мя) *грѣшнагу 279.10 (153.25); помѣлуи нам (255.10–11)*.

Първи сигматичен аорист със запазена сигма 3 л. дв.ч.: *поклонѣм са на мѣсту, идѣже стоѣсте нозѣте егѣ 264.20 (118.21)*. Срв. *поклонимѣ са на мѣстѣѣ. ѿдѣже стоѣсте нозѣ егѣ Северянов 1922 Синайски пс. 131.7, поклонимѣ на мѣстѣѣ, идѣже стоѣсте нозѣ егѣ Бѣвлѣа 1862 пак там.*

Първи сигматичен аорист по аналогия на глаголи със запазена сигма (в изданието на М. Стоянов) или със сигма, минала в х (в изданието на Г.

Митринов) 3 л. мн.ч. и с църковнославянско застъпване на *ж* с *а*: *се вѣдех* (*се* липсва, само *вѣдех*) *ветхагу дѣнми (тѣнми), дѣндизе престоли* [!] *поставѣса се (поставиша се)* 275.32 (149.22). Срв. *Зрѣхъ дѣндеже престоли поставишася Бѣвліа* 1862 Пророк Даниил 7.9. Възможно е разликата между двете издания да се дължи на разчитането на гръцкото писмо на оригинала.

Сегашно деятелно причастие м.р. ед.ч. им.п.: *благуслувѣн градѣи с ѹмето господне* (149.4). Срв. *Блѣнъ градѣи въ имѣ гѣне* Северьянов 1922 Синайски пс. 117.26, *Блѣгословѣнъ градѣи во имѣ Гѣне* Бѣвліа 1862 пак там.

Именни църковнославянизми

Мъжки род

Сложни основни форми на прилагателните и на местоименията по адиективното склонение, напр.: *когда ите да дойде сѣн человекѣцки со славата си и сѣчките сфетѣи ангели сѣс него* (180.2–3). Срв. *Ѣгда придетъ сѣнъ ѹскты въ славѣ свои . ѹ вси [ст] аѣли съ нимъ* Ягич 1883 Мариинско еванг. Матей 25.31, срв. Марко 8.38, Лука 9.26, *Ѣгда же прѣидетъ сѣнъ ѹлѣѣѹескѣи въ славѣ своѣи, ѹ вси сѣти аѣли съ нимъ* Бѣвліа 1862 пак там; *приблѣжѣи тѣе сахѣт да са придадѣ сѣн человекѣцки ф раките (ракѣта) нѣ грѣшните лѣдѣе (лѣдѣе)* 294.12 (223.36). Срв. *сѣ приблѣжи сѣ година . ѹ сѣнъ ѹскты прѣдаатъ сѣ въ рѣкты грѣшѣникомъ* Ягич 1883 Мариинско еванг. Матей 26.45, *сѣ приблѣжисѣ ѹсѣ, ѹ сѣнъ ѹлѣѣѹескѣи прѣдѣтсѣ въ рѣки грѣшникѣвъ* Бѣвліа 1862 пак там; *ти веруѣши, ѣти чѣка тѣбе дрѹк живѣт вѣчнии* (182.1); *кажи, дрѹк нечѣстии* (93.8).

Подражания на църковнославянски сложни основни форми: *акѹ устѣвете на лудѣте [...] ите да ви устѣви и вѣм баштѣ вѣши небѣснии* (247.14), *той [...] спасѣтел е нѣши* (252.21), *сѣкий ден* 278.20, 21 (152.13, 15), *сѣкий чѣс* 279.13 (151.27), 279.13 (153.29), *сѣкий чювек (чювѣк)* 277.49 (151.26), *ѣнии вѣк* 278.14 (152.5), 278.49 (153.12), *ѣнии 'те'* 278.11, 13 (152.2, 5), 279.4 (153.17), 279.10 (153.25), 279.13 (153.29).

Родителни форми на съществителните и сложни форми за родителен падеж на прилагателните, напр.: *благувѣщение (благувѣштениа) архѣнгѣла Гавриѣла* 300.14 (233.25–26); *Слѣво фѣѣрое [...] сфѣтѣго прѣрѣѣка Даниѣла* 275.29–30 (149.17–18); *(с) прѣощение грѣхов* 292.40 (221.29). Срв. *въ ѣтѣданнѣ грѣхѣомъ* Ягич 1883 Мариинско еванг. Матей 26.28, *во ѹставлѣннѣ грѣхѣѹвъ* Бѣвліа 1862 пак там; *нѣне и прѣсно и во вѣки (вовѣки)/вовѣк (вовѣки) вѣкоф* 253.6 (72.26), 307.43–44 (246.9): от старобългарски *въ вѣкты вѣкѣ* (Иванова–Мирчева I, 1999: 322), с обобщаване в църковнославянски на окончанието за род.п. мн.ч. *-ѹвъ*, срв. образци от склонението у Бончев 1952:20; *да стѣрем вѣлета нѣ бацѣ (баштѣ) моѣгѣ* 291.23 (219.26) – хибридна конструкция; по-горе в текста аналитична конструкция *да испѣлни вѣлета на нѣгуѣват бацѣ (баштѣ)* 291.11 (219.10). Срв. *сѣ*

же естѣ волѣ послѣавѣшааго мѧ отѣца . да [...] Ягич 1883 Мариинско еванг. Йоан 6.39, сѣ же ѣсть вола послѣавшаго мѧ Оѣца, да [...] Бѣвліа 1862 пак там; се во естѣ волѣ отѣца моего . да [...] Ягич 1883 Мариинско еванг. Йоан 6.40, **Сѣ** же ѣсть вола послѣавшаго мѧ, да [...] Бѣвліа 1862 пак там; *ут сфетѧго имали страх ут нѣгу* 277.2 (149.40); *пѣмуш ут сфетѧго дѣха* 292.5 (220.24).

Дателни форми, напр.: *тѧчимѧ за [...] утѣа и сѣна и сфетѣму дѣха* (155.23), *на имету отѣа и сѣна и сфетѣму дѣху* (156.4)².

Форми за винителен падеж:

Винителните форми за м.р. съвпадат или с именителните (при неодушевен обект), или с родителните (родително-винителни форми при одушевен обект), напр.: *да ѣмате живѣт вѣчнии* (179.37); *тѣе, дѣту гу слѣшат и прѣвет христѣицкѣ хайруве, ште да идѧт нѧ живѣт вѣчнии* (182.8); *вознесѣте (воснесѣте) гѣспода бѣга нѧшего* 264.18 (118.18–19). Срв. *възносѣте гѣ бѧ нѧшего* Северьянов 1922 Синайски пс. 98.5, *Возносѣте гѣ бѧ нѧшего Бѣвліа* 1862 пак там; *вдѣгнаха гѣспода нѧшего Иисуса Христѧ* 299.43 (233.8); *вдѣх ветхагу дѣнми (тѣнми)* 275.32 (149.21). Срв. *ветхѣи дѣнми сѣдѣ Бѣвліа* 1862 Пророк Данаиил 7.9; *вдѣ едного чѣловѣка слѣп ѣт рѣждѣниету му* (177.39–40). Срв. *вдѣ чѣлка слѣпа . отѣ рѣждѣства* Ягич 1883 Мариинско еванг. Йоан 9.1, *вдѣ чѣлѣка слѣпа ѣ рѣждѣства Бѣвліа* 1862 пак там; *сѧмаго (нѣго) пѣпитаите* (178.38, 179.3). Срв. *самого въпросѣте* Ягич 1883 Мариинско еванг. Йоан 9.21, 23, *самогѣ вопросѣте Бѣвліа* 1862 пак там; *ут карѣс на тѣгу сфетѧго прѣрѣка Даниѣла* 275.40 (149.31–32); *да вѣруваме на отѣа и сѣна и сфетѧго дѣха* 264.10 (118.8); *мѣлиме се нѧ гѣспода нѧшего Иисуса Христѧ* (158.29).

Такива форми имат книжовен характер, произхождат от религиозно-поучителната литература на църковнославянски език или са употребени по подражание на запаметени фрази от нея. Църковнославянските родително-винителните форми са генетично същите като народните български родително-винителни форми, напр.: *фѧтили Ирод, дѣту прибѣ сфетѣк Иоѧна Крѣстѣтеля* 268.7 (122.40); *мѣчеше да прибѣе и сфетѣк Пѣтра* 268.16 (123.12); *пѣсреѣнаха (пѣсреѣнтаха) сфетѣк Кѣстаѣйна* 271.40 (128.39); *маѣка нѧ чѣр Иисуса Христѧ* (200.27); *вѣруваше на Иисуса Христѧ* 268.5–6 (122.38); *ни мѣже дѣвол (дѣвол) да флѣзе при Христѧ* 279.35 (154.19); *да умрам за Иисуса Христѧ* (145.22); *кѣртулѣсуваши людѣте (лѣудѣте) [...] зарадѣ Иисуса Христѧ, тѣоят (тѣоѣат) син* 282.27 (160.35–36). Въпреки общия си произход църковнославянските и народните български родително-винителни форми принадлежат към различни историко-културни пластове и битуват в различен социален контекст. В езика на дамаскина те се преплитат, напр.: *коѣту вѣрувѧме на Иисуса Христѧ, на ѣстинскѣк бѣга нѧшего* (250.19–20).

Срещу пълните църковнославянски форми от *сфет* – *сфетѧго*, *сфе-*

то̀му стои съкратена пълна новобългарска форма (срв. Мирчев 1958: 162) *сфетѝ*, напр.: *днѣска дойде сфетѝ дѹх ут небѣту* (155.23); *тугѡва апѡс-толете приѣха сфетѝ дѹх и дидѡксуваха* (156.25); *сѡс сфетѡ труѝца, отѡца и сѝна и сфетѝ дѹх* (159.3).

Проява на църковнославянско влияние е използването на основна, а не на звателна форма като обръщение, напр.: *дра̀к Иисусе, сѝне мой* 300.22 (234.5). Съкратена пълна новобългарска форма на прилагателното в обръщение, напр.: *блѡги мой Иисусе* 300.36 (234.21); *сѝне мой дра̀ги* 300.37 (234.22). Непоследователност: *дра̀ги мой сѝн* [вместо българската звателна форма *сине*] и *бѡже мой* 300.46 (234.32–33).

Форми за творителен падеж:

Твор.п. ед.ч.: *ѡнгели и архѡнгели служѣхум емѹ сѡс стра̀хом* 275.34 (149.24). Съответствие на *сос страхом* липсва в Бѣвлѡа 1862 Пророк Даниил 7.10.

Твор.п. мн.ч.: *се вѡдех ветхагу дѣнми (тѣнми)* 275.32 (149.21). Срв. Бѣтхѝй дѣнми сѣдѣ [...] Бѣвлѡа 1862 Пророк Даниил 7.9.

Форма за местен падеж:

Мест.п. ед.ч.: *и сѣди привѣчаа на̀ простѡли* (вм. прѣ-; по *jo-* или *i-* основа, вместо по *o-* основа, срв. Мирчев 1972: 44) *ѡгнином* [сложно прилагателно с нвб. фонетика (диал. *огин*) и с окончание по твърдото местоименно склонение (в стб. и цслав. с окончание на анафоричното местоимение, срв. Мирчев 1972: 56–57, 60)] 275.33 (147.23). Срв. прѣтѡль ѣгѡ пламень ѡгненныи Бѣвлѡа 1862 Пророк Даниил 7.9.

Женски род

Основни форми:

Най-много материал за църковнославянско влияние върху съществителните от женски род дава думата *Богородица*. В много случаи основната форма на думата се използва като звателна, напр.: *вѡиш и по̀гледни, сфетѡ Богорѡдица ут небѹ* 285.22 (165.9); *пумѡгай на̀м Богорѡдица* 285.24 (165.12); *И нѡе, и тѡи, сфетѡ Богорѡдица ут Адѡм смѣ рудѣни и ут Ева, и нѡе (нѡѡа) и тѡи, затувѡ мо̀ли и зарадѡ на̀с на̀ твоят (твѡѡят) син* 286.1 (166.8). Звателната форма се среща по-рядко, напр.: *гѡсподовице, Бого-рѡдице ца̀рица тѡи си* [...] (203.7).

Прилагателните, определения на Богородица, най-често са в пълна църковнославянска форма на *-ае < -аѡа*, напр.: *Ра̀дувай са, блѡгудѡтнае Мариѣ* 285.14 (164.38); *Затувѡ, прѣсфетѡе Богорѡдица, пумѡгай на̀м да са пукаѣме (пукѡѡае)* (165.40); *Ами прѣсфетѡе девѡика Богорѡдица за какво ѣ у̀преш гѡспода еднѡ майка ѡлѡ майка на гѡспода* (172.2). Пълни църковнославянски форми и кратката новобългарска форма *сфетѡ* се редуват в текста, напр.: *Затувѡ чувай (чуваѡи) и на̀с прѣсфетѡе Бугурѡдица* [...] *тѡи знаѡиш, тѡи вѡдиши сфетѡ Бугурѡдице* [...] (203.15, 20).

При сакралната лексика членуването се избягва, напр.: *Пра̀зницѝте*

(празниците) и панегириците (панегириците) на **сфета** църква наша (нашия) 235.16 (46.7); бега ут **сфетѧ** църква наше (189.18); така хи пучѧта **сфетѧ** църква 278.32 (152.30); сѧс **сфетѧ** трийца, отца и сына и **сфетѧ** дух (159.2); царица и на небу и на зѧме 285.24 (165.12); агѧ мѧли **сфетѧ** майка Богородица и нехинат сын [...] (172.11); ут **гнила** зѧме на **вѧчнуе** небу (200.40).

Осъдно са засвидетелствани църковнославянски форми за косвените падежи:

Род.п. мн.ч. *тем* 275.33 (149.23), вж. по-долу при твор.п. мн.ч.

Твор.п. мн.ч. *отколѧ негѧ тмами тем* [’с хиляди, безброй’] и *ангели и архангели служѧхум ему сѧс страхом* 275.33 (149.23). Срв. *тысѧща тысѧщѧ слѧжахѧ емѧ, ѧ тмы тѧмѧ предстоѧхѧ емѧ* Бѧвлѧ 1862 Пророк Даниил 7.10 (вар.: *тысѧща тысѧщѧми слоужахѧу емѧ . и тмы тмами прѧстоѧхѧ емѧ прѧдѧ нимѧ* (Бобев 2009: 38)³.

Мест.п. мн.ч. *благословѧна ти фаф женѧх* и *благословѧн рѧжба на курѧмат ти* 282.13 (160.16). Срв. *вѧ жѧнахѧ* Ягич 1883 Мариинско еванг. Лука 1.41, *вѧ жѧнахѧ* Бѧвлѧ 1862 пак там. С основа новобългарска множествена форма **ф женѧх** 284.6 (163.10), 284.12 (163.17), 284.17 (163.23), 284.26 (163.33).

Среден род

Основни форми (във всички синтактични позиции):

Родова форма на прилагателните за ср.р. мн.ч.:

Слово фторое заради господовата садовие (садовийѧ) сфетѧго пророка Даниила 275.29 (149.18). *Садовие* (от *садовийѧ*, с преглас -ѧ > -е) мн.ч. ср.р., съгласувано по старобългарски и църковнославянски образец с прилагателно в мн.ч. ср.р., с новобългарско членуване *господовата*.

Тое (тойѧ) сфетѧ пророк Даниил виде на страшно садовие (садовийѧ) господовата 275.31 (149.19–20). Същото като по-горе, но с механична инверсия на прилагателното и съществителното, с която се е нарушило правилото за членуване в новобългарски: членната морфема след първата дума в именната група (срв. Мирчев 1958: 179–180), т.е. *вм. садовиѧта господова*.

видѧх видѧние ѧгнена (192.15, 18). Срв. *видѧхѧ видѧнѧе ѧгнѧ* Бѧвлѧ 1862 Пророк Иезекиил 1.27. *Видѧние* (от *видѧнѧя*, с преглас -ѧ > -е) мн.ч. ср.р., съгласувано по старобългарски и църковнославянски образец с прилагателно в мн.ч. ср.р. *огнена*.

Заслужава внимание предаването на Лука 12.34 в дамаскина: *идѧже (итѧже) ест сокровище (сокрѧ[б = в]иште) вѧша таму бѧдет и сарцѧту вѧша* 278.4–5 (151.33–34). Срв. *идѧже ко естѧ съкровиште ваше тоу и срдѧце ваше вѧдетѧ* Ягич 1883 Мариинско еванг., *идѧже ко сокрѧвище вѧше, тѧ и срдѧце ваше вѧдетѧ* Бѧвлѧ 1862. *Сокровище* и *сарцѧто* (ср.р. ед.ч.) и опре-

делението *ваша* (ср.р. мн.ч.) не са съгласувани. Старинната родова форма за ср.р. мн.ч. *ваша* вероятно е чута и запомнена от писача в църквата; тя му е звучала учено, книжовно и той я е употребил, без да мисли за граматическо съгласуване. Другаде същият евангелски цитат съдържа турцизъм: *дету ите да вѣ е зенгинликет* [зенгинлик, зенгинлък 'богатство, имот' Grannes, Hauge, Süleymanoğlu 2002: 96], *таму ите да бѣде и сарцѣту вѣше* (248.40).

Сѣс три турлиш имѣт людие (людѣе) хѣдет (хѣдѣат) на сѣе диниѣ (диньѣ) тѣпла 287.10 (185.38); *билѣ тугѣва врѣт диньѣта еленѣка* (188.2); *на другѣта диниѣ (динийѣ), на сѣе (< сайѣ) диниѣ (динийѣ) и на другѣта* 287.14, 16 (203.29, 31). Събирателната форма от съществителното *ден* се е схващала като множествена и затова е съгласувана по старобългарски и църковнославянски образец с прилагателно и с показателно местоимение в мн.ч. ср.р. В примера (188.2) окончанието *-а* се е настанило и при причастието *била*, като така то е добило облик за ж.р. Това място трябва да се разбира като 'били тогава всички дни езически'.

Сакралните прилагателни и от ср.р. се срещат в църковнославянска пълна форма, напр.: *Слово фторое* 275.29 (149.17); *Кату казува днѣска самѣчек Христѣс на светѣе аангелиѣ* (247.12); [...] *да дѣма сфетѣе писѣние ѣти [...]* (180.11); *ут гнѣла зѣме на вѣчнуе нѣбу* (200.40); *Иди девоѣку на светѣе небѣснуе* (201.1), *сѣс бѣжестфѣе* [вм. *божестфѣеуе*] *дѣте е Мариѣ* 282.32 (161.1). По-чести са кратките новобългарски форми, напр.: *Избрѣ гѣспот [...]* *сувѣ божестфѣну дѣте* 282.19 (160.24); *Тае, дету писуват пророцитѣ [...]* *сувѣ божестфѣну дѣте Мариѣм* 282.33 (161.3); *кату казува гѣспут на сфетѣ евангелиу* 254.1 (75.15); *кату рѣче Иисус Христѣс на сфетѣ евангелиу* (138.17); *ите да зѣмат тѣѣа христѣѣне дету вѣруват и слѣшет сфетѣ евангелио* (157,23–24); *да сѣетимѣ сигѣ ут сфетѣ евангелиу [...], ѣти [...]* (177.14); [за Дева Мария] *зувѣт е сгудѣна на сфетѣ евангелиу* (192.9).

И тук, при ср.р., прави впечатление, че новобългарските форми от сакрални лексеми са нечленувани. Това засяга съществителни и прилагателни. Освен горните примери срв. също: *но/за цѣрѣку небѣсну* 275.17 (148.17), (155.30–31); *на нѣбу* 282.28 (160.37); *ут нѣбу* 285.23 (165.9), *на нѣбу и на зѣме* 285.24 (165.12); *зарадѣ цѣрѣку небѣсну* (175.3–4). Използването на църковнославянски пълни форми и нечленувани кратки новобългарски форми е средство за изразяване на сакралност.

Засвидетелствана е църковнославянска форма за дат.п. ед.ч.:

Дат.п. ед.ч. *вознесѣте (воснесѣте) гѣспѣда бѣга нѣшего и клѣнейте се поднозеѣо негѣ егѣ* 264.18 (118.19). Срв. *подъножию ногу егѣ* Северьянов 1922 Синайски пс. 98.5, *подножію нѣгѣ егѣ* Бѣвлѣа 1862 пак там.

Както казах в началото, морфологическият материал не е много. Морфологията е най-устойчивата част на езика, най-малко податлива на влияния от страна на други езикови системи. Морфологическите старобълга-

ризми и църковнославянизми се откриват островно и са лексикално обусловени. Обикновено те произхождат от библейски цитати или са подражания на форми в тях. Най-много са тези старинни форми, които намират подкрепа в живата българска реч – родително-винителните форми при имената от мъжки род.

При глаголите на вниманието се налагат вече отмерели типове аорист и вече отмерели форми за повелително наклонение от глаголи на -овати – рад-овати сѧ и помил-овати. При прилагателните от мъжки, женски и среден род се запомнят формите по сложното склонение. Като църковнославянско влияние трябва да се приеме употребата на основни форми вместо звателни, както и липсата на членуване при сакралната лексика. В библейските цитати са засвидетелствани и архаичните съюзни средства от анафоричен произход *идеже*, *дондеже*, които не са обект на разглеждане в настоящата статия. Появата на църковнославянизмите в текста показва един от пътищата, по които е вървяло обогатяването на новия български книжовен език: в живата народна реч са се включвали старобългарски и църковнославянски елементи, познати от използваните през Възраждането църковнославянски книги.

БЕЛЕЖКИ

¹ В тази работа се използват и двете издания. Сигнатурите на примерите се дават първо по изданието на М. Стоянов, а после в скоби по изданието на Г. Митринов или само по Г. Митринов, когато словото е издадено само от него; в скоби са дадени и различните места в разчитането на Митринов.

² Примери за нехомогенни падежни синтагми съм изнесла в друга своя статия (Стефова 2014).

³ Не разполагах с класическото изследване на Евсеев 1905 върху книгата на пророк Даниил, затова цитирам пасажа по статията на Бобев 2009.

ЛИТЕРАТУРА

Бѣклѣа 1862: Бѣклѣа илѣи кнѣги свѣщѣннагѣ писанѣа вѣтѣагѣ и нѣвагѣ за вѣта. Санкт Петербург.

Бобев 2009: *Бобев А.* Перикопата от глава седма на Книга на пророк Даниил в традицията на славянския Паримейник. – *Старобългаристика*, XXXIII, № 1, с. 33–41.

Бончев 1952: *Бончев, архимандрит д-р А.* Църковнославянска граматика. Речник на църковнославянски език. София, Синодално издателство.

Евсеев 1905: *Евсеев, И. Е.* Книга пророка Даниила в древнеславянском переводе. Москва.

Иванова-Мирчева 1987: *Иванова-Мирчева, Д.* Въпроси на българския книжовен език до Възраждането. София, Народна просвета.

Иванова-Мирчева 1999, 2009: *Старобългарски речник.* Отг. ред. чл.-кор. проф. Дора Иванова-Мирчева. Том I–II. София. Издателство „Валентин Трая-

нов“.

Мирчев 1972: *Мирчев, К.* Старобългарски език. София, Наука и изкуство.

Мирчев 1958: *Мирчев, К.* Историческа граматика на българския език. София, Наука и изкуство.

Митринов 2005: *Митринов, Г.* Райковски дамаскин – ценен възрожденски писмен паметник от Среднородопието. – Родопско книжовно наследство. Варна, Издателство на Варненския свободен университет „Черноризец Храбър“. 275 с.

Северьянов 1922: *Северьянов, С. Н.* Синайская псалтырь. Глаголический памятник XI века. Петроград.

Станчев 1982: *Станчев, Кр.* Опис на славянските ръкописи в Пловдивската народна библиотека „Иван Вазов“, постъпили след 1920 г. Офсетова база при Народната библиотека „Кирил и Методий“. София.

Стефова 2012: *Стефова Л.* Фонетични църковнославянизми в Райковския дамаскин. – В: Язык Библии. Лингвотекстологические исследования. Москва – СПб. Издательство „Нестор–История“, с. 166–185.

Стефова 2014: *Стефова, Л.* Морфосинтактични църковнославянизми в Райковския дамаскин. – БЕ, № 2, с. 40–55.

Стефова 2014: *Стефова, Л.* Два случая на лексикализирана фонетика в Райковския дамаскин. – Съпоставително езиковедие, № 2, с. 71–78.

Стоянов 1972: *Стоянов, М.* Райковски дамаскин. – В: Родопски сборник. Том III. София, БАН, с. 225–307.

Ягич 1883: *Ягич, В.* Мариинское четвероевангелие. Памятник глаголической письменности с примечаниями и приложениями. Санкт Петербург (Quattuor evangeliorum versionis palaeoslovenicae codex Marianusglogoliticus. Berolini).

GRANNES, A., K. HAUGE, H. SÜLEYMANOĞLU 2002. A Dictionary of Turkisms in Bulgarian. Oslo, Novus forl.

✉ *Гл. ас. д-р Ли́дия Сте́фова*
balgarskiezik@mail.bg

✉ *Asst. Prof. Lidiya Stefova, PhD*
balgarskiezik@mail.bg